

УДК 728.67

Т. О. Бунякіна

*аспірантка**Полтавського національного технічного
університету імені Юрія Кондратюка*

Г. А. Негай

*кандидат архітектури, доцент кафедри основ архітектури
Полтавського національного технічного
університету імені Юрія Кондратюка*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТРУКТИВНИХ ПРИЙОМІВ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ПОЛТАВЩИНИ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

Анотація: у статті розглядаються основні конструктивні прийоми зведення народних будівель Полтавщини XVIII – початку XX століття, особливості використання будівельних матеріалів та ресурсів.

Ключові слова: українська народна архітектура, народне житло, конструктивне вирішення.

Українська народна архітектура пройшла досить довгий та складний шлях становлення [1]. У результаті узагальнення багатовікового досвіду народу сформувалися основні прийоми конструктивних рішень житлових, господарських, громадських та культових будівель. Житлова та сакральна архітектура, маючи ряд спільних підходів до конструктивного вирішення, користувалася різними прийомами для їх втілення. Географічні умови, наявність тих або інших природних будівельних матеріалів справляли вирішальне значення на особливості народної творчості, на вироблення конструктивних прийомів і відповідних форм будівель [7].

Народна архітектура оперувала виключно місцевими будівельними матеріалами і в цьому відношенні є повчальним прикладом широкого використання глини, дерева, соломи, очерету та інших місцевих будівельних ресурсів. У недавньому минулому навіть при зведенні складніших, ніж житло, будівель, на селі обходилися без будь-яких дорогих привізних матеріалів, за виключенням скла, яке виготовляли не у кожному регіоні. Навіть залізні цвяхи часто замінювалися дерев'яними нагелями, соломою і вербняком. При цьому конструкція, як правило, завжди відрізнялася граничною простотою.

Народний будівничий при вирішенні конструктивних питань мав у своєму розпорядженні вельми обмежені можливості й тому повинен був проявляти велику винахідливість і знання особливостей кожного виду

вживаного матеріалу [5]. Як наслідок, у процесі пошуку нових рішень сформувався ряд конструктивних прийомів, використання яких, в умовах економії будівельних ресурсів, забезпечувало жорсткість конструкції.

Проаналізовані в процесі дослідження конструкції виявилися, незалежно від вживаного матеріалу, дуже простими й економічними. Крайня бідність селянства досліджуваного періоду примушувала підходити до вибору матеріалу й товщини захисних конструкцій у край економічно за рахунок погіршення теплового та санітарно-гігієнічного режиму житла [5]. Тому з часом народними будівничими було вироблено прийоми, які дозволяли економити будівельні матеріали та одночасно забезпечували теплотехнічні характеристики конструкції й довговічність будівлі.

Фундамент у сучасному його розумінні (основа, заглиблена в ґрунт нижче лінії промерзання) в народному будівництві був відсутній. Частково це можна пояснити конструктивними особливостями дерев'яних будівель. У зрубних будівлях невеликі усадки ґрунтів не відбивалися на будівлі, бо сама вона була еластичною конструкцією порівняно невеликих розмірів. Незначна усадка, приміром, одного з кутів зрубу, природно, компенсувалася відповідними непомітними зсувами вінців [6]. При зведенні будівель каркасного або безкаркасного типів також не влаштовували фундаментів, як захисної від промерзання та вологи конструкції. Однак у результаті багатовікового досвіду український народ виробив ряд прийомів, які використовувалися для забезпечення простоти і легкості зведення будівель, їх економічності та довговічності.

У традиційному українському житлі підлога (долівка, земля) переважно була глиняною. Доцята підлога навіть у домівках заможних селян наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття траплялася дуже рідко, та й лише в районах, багатих лісом [4]. Для влаштування долівки на втрамбований ґрунт укладали шар зволоженої глини завтовшки 10 – 15 см, який злегка змочували водою та ущільнювали (трамбували), а пізніше зверху промазували шаром глиняного розчину [3]. Дерев'яні підлоги в народному будівництві, за винятком комор, культових і деяких інших споруд, почали влаштовувати з другої половини ХІХ століття [7].

В українській народній архітектурі зведенню стін приділялася особлива увага, від їх вирішення залежали зовнішній вигляд будівлі, міцність споруди та її довговічність. Отже, розрізняють стіни таких конструкцій: зрубною, каркасною та монолітною [7].

Важко сказати, який з цих прийомів улаштування стінових конструкцій був типовішим для народної архітектури України. Усі вони зустрічалися ще в давнині та однаково характерні для різних районів України [5].

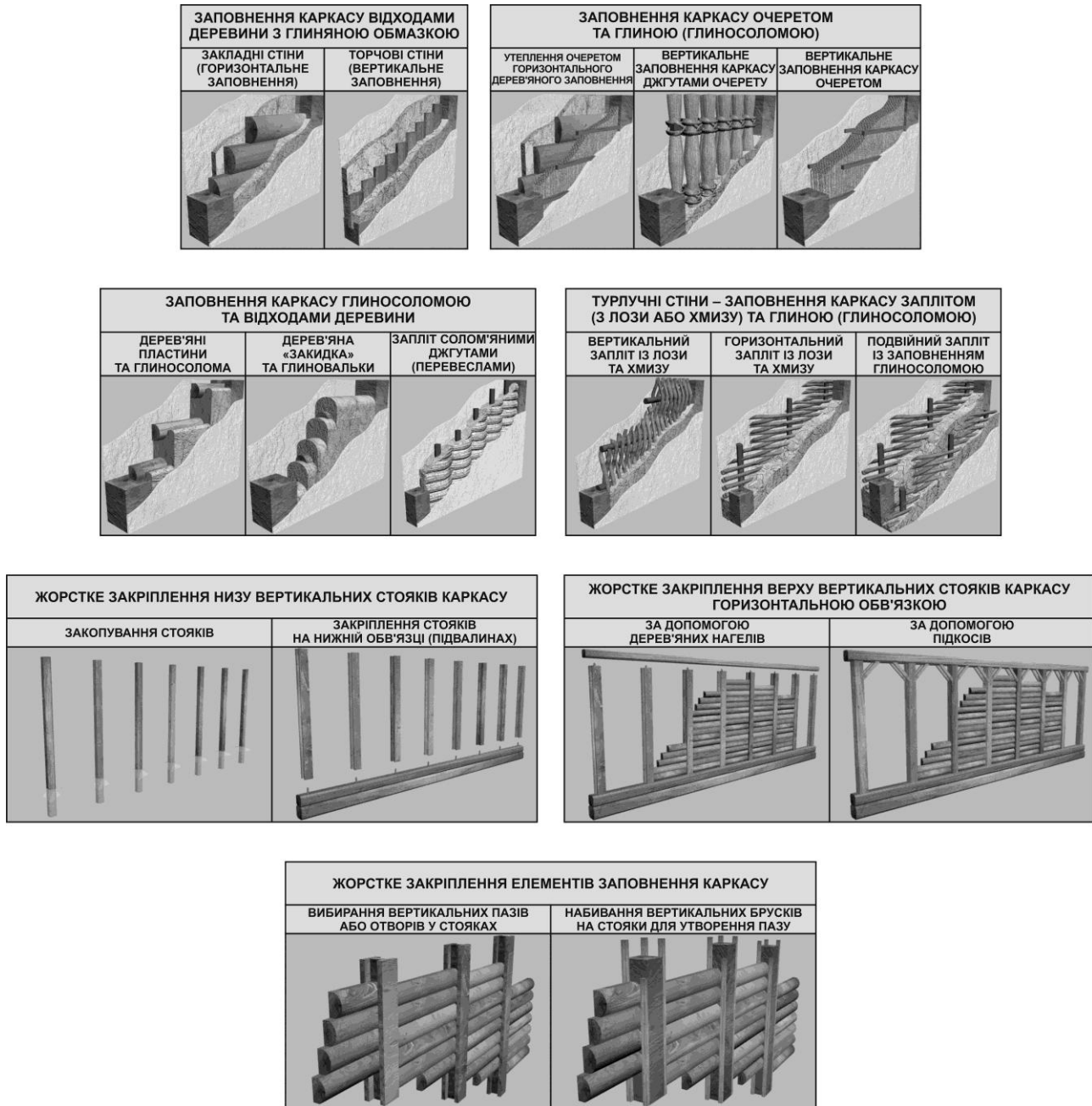

Рис. 1. Особливості каркасного вирішення стін
(візуалізація тривимірної моделі, виконаної автором)

Вибір певних будівельних матеріалів для зведення стін залежав не тільки від місцевих ресурсів, а й від економічних можливостей селянської родини. Однією з найдавніших конструкцій стін житла українців вважається каркасна («стовпова»), що разом зі зрубною широко представлена ще в археологічних матеріалах. Щоправда, у зв'язку з постійним винищенням лісів і високими цінами на лісоматеріали співвідношення зрубного та каркасного типів конструкції житла наприкінці XIX – на початку XX століття змінилося на користь каркасного [2]. Тобто до цього прийому почали частіше вдаватися головним чином через необхідність економити деревину [5]. Зрубне житло

стало привілеєм найбільш заможних селянських господарств, перетворившись у своєрідний символ добробуту та заможності.

Наприкінці XIX – на початку XX століття каркасна техніка стала переважаючою, й тільки в лісових районах (Полісся, Карпат і частково північно-східних районів Лісостепу) продовжували паралельно співіснувати каркасні та зрубні житла [2].

У північній смузі Лісостепу каркас заповнювали деревом та частково глиносоломою, а у південній – плетінням (мінімально вживали дерево, максимально – лозу, очерет, солом'я з глиносоломою). На Правобережжі відстань між стовпами каркасу (слупами, шулами) заповнювали дерев'яними горбилями (риглями, делями, диликами), які горизонтально закладали в пази (бурти, чари, кані) цих стовпів. У лівобережному варіанті переважав вертикальний спосіб заповнення каркасу (сторчівка, торчівка, всторч). Стіни з плетеним заповненням каркасу (турлучні) мали поширення у зоні Лісостепу та Степу. Вони мали досить легкий каркас із густо поставлених стовпчиків, які скріплювалися кількома рядами горизонтальних жердок (веричок, глиць). Поряд із каркасною у лісостеповій і особливо у степовій частині України побутувала безкаркасна техніка зведення стін із глиносолом'яних вальків та блоків-цеглин (саману, колибу, лампачу, паців), а в ряді районів – із природного каменю – ракушняку, солонцю тощо [4].

*Рис. 2. Особливості безкаркасного вирішення стін
(візуалізація тривимірної моделі, виконаної автором)*

Різні природні умови України, різноманітність місцевих матеріалів сприяли створенню різноманітних прийомів зведення стін. Натомість у перекриттях спостерігалася більша єдність. Причина цього полягала в тому, що по всій Україні несучою основою для перекриття житлових будівель була дерев'яна балка й тільки конструкція накату і шару утеплення змінювалися, залежно від місцевих умов [6].

Найчастіше вздовж або впоперек житлового приміщення клали головну балку («сволоку») великого перерізу, на неї клали другорядні балки, а на них вже

укладали накат із тесаних широких дощок, який зверху обмазували глиною або глиносоломою. Тобто стеля переважно являла собою горизонтальну поверхню, з площини якої виступали сволок та балки. Проте у степовій смузі України зустрічалися хати, в яких стеля була не горизонтальною, а утворювалася двома скатами, що спиралися на зовнішні стіни і головну балку. На цю ж балку спиралися і кроквяні ноги даху. Можна припустити, що ця конструкція була запозичена з запорізьких землянок, які були відомі ще в XVIII столітті та перекривалися дахом на два скати з невеликим ухилом земляної покрівлі [5]. Проте лише в поліському житлі збереглися поодинокі випадки влаштування таких архаїчних форм стелі, як трикутна, трапецієподібна та напівкругла (горбата стеля) [4].

Рис. 3. Особливості влаштування перекриттів
(візуалізація тривимірної моделі, виконаної автором)

Щодо культових та деяких господарських будівель, то балочна система перекриття не була органічним завершенням стін дерев'яного зрубу. У східних слов'ян – росіян, українців та білорусів – збереглися в пам'ятках церковного зодчества та в деяких типах господарських споруд зразки органічного, самобутнього способу створення замкненого зверху приміщення тим же зрубом у вигляді шатра [6].

Для Полтавщини найбільш характерною була відсутність стелі над господарськими приміщеннями. Клуні, стодоли, сараї, стайні та інші споруди зводилися без перекриттів. Однак комора споруджувалася з перекриттям, бо її

горище також використовували для зберігання речей, переважно старого посуду або інвентарю.

Дах у народному зодчестві з точки зору архітектурного та конструктивного потенціалу мав найбільші можливості для творчості народних будівничих. Як завершальна частина споруди дах відігравав значну роль у створенні архітектурної виразності всієї будівлі. Його характер, тип і форма залежали від кліматичних умов, конструкції несучої частини та використаних покрівельних матеріалів.

Тільки детальне вивчення та аналіз кожної складової конструктивного вирішення житлових, виробничих та громадських будівель і споруд, а також систематизація цих знань дає можливість створити цілісну картину формування української народної архітектури з подальшим використанням виявлених особливостей для реконструкції історичних та проектування сучасних об'єктів.

Використані джерела:

1. Самойлович В.П. Народна творчість в архітектурі сільського житла. – Київ: Державне видавництво літератури з будівництва і архітектури УРСР, 1961. – 341 с.: іл.
2. Українці: Історико-етнографічна монографія у двох книгах. Книга 2 / Під ред. А.П. Пономарьова. – Опішне: Українське народознавство, 1999. – 544 с.: іл.
3. Історія Української архітектури / Ю.С. Асєєв, В.В. Вечерський, О.М. Годованюк, М.М. Дьомін, С.Б. Зіміна, С.К. Кілессо, С.Д. Крижицький, А.П. Мардер, І.Р. Могитич, З.В. Мойсеєнко, Р.С. Орлов, Л.В. Прибега, А.О. Пучкова, В.І. Тимофієнко, Т.О. Трегубова, В.Г. Штолько / За редакцією В.І. Тимофієнка. – К.: Техніка, 2003. – 471 с.
4. Пономарьов А.П., Артюх Л.Ф., Косміна Т.В. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. – К.: Либідь, 1993. – 256 с.: іл.
5. Юрченко П.Г. Народное жилище Украины. – М.: Государственное архитектурное издательство академии архитектуры СССР, 1941. – 1987 с.: ил.
6. Юрченко П.Г. Дерев'яне зодчество України (XVIII – XIX ст.). – К.: Видавництво академії архітектури УРСР, 1949. – 133 с.: іл.
7. Прибега Л.В. Народное зодчество Украины: Охрана и реставрация. – К.: Будівельник, 1987. – 103с.: ил.

Аннотация

В статье рассматриваются основные конструктивные приемы возведения народных зданий Полтавщины XVIII – начала XX века, особенности использования строительных материалов и ресурсов. Ключевые слова: украинская народная архитектура, народное жилье, конструктивное решение.

Annotation

The basic structural receptions of erection of folk buildings of Poltavschini XVIII – began XX ages are examined in the article, features of the use of build materials and resources.

Keywords: Ukrainian folk architecture, folk habitation, structural decision.